

Z dziejów biblioteki klasztoru oo. Cystersów w Mogile od jej założenia do początku XVIII wieku

Dzieje biblioteki oo. Cystersów w Mogile należy rozpatrywać nie tylko na tle wydarzeń historycznych, ale również w powiązaniu z działalnością tego zakonu w zakresie szkolnictwa, nauki, sztuki oraz w powiązaniu z praktyczną działalnością mnichów. Praca zakonników konwentu mogińskiego na polu naukowym i kulturalnym ściśle łączyła się z potrzebą posiadania własnego warsztatu pracy w postaci biblioteki. Dzieje tej biblioteki nie zostały do dnia dzisiejszego gruntownie zbadane ani tym samym rzetelnie opracowane, toteż niewiele publikacji ukazało się na ten temat. Najczęściej pisano o klasztorze mogińskim z pozycji architekta, historyka sztuki, konserwatora zabytków lub przewodnika po zabytkach. Wśród artykułów i pozycji książkowych, jakie ukazały się do tej pory, tylko praca Marii Dembowskiej "Biblioteka ojców Cystersów w Mogile" została w całości poświęcona księżnicy tego starego opactwa. Autorka nie sięgała jednak w przeszłość, ograniczając się wyłącznie do XIX i XX wieku. Nawet w monumentalnej pracy monograficznej o klasztorze mogińskim, opracowanej jeszcze w poprzednim stuleciu, niewielki rozdział dotyczący biblioteki podaje skąpe informacje, nie wyczerpujące zagadnienia. We wszystkich opracowaniach dotyczących Mogiły wiadomości o biblio-

tece i jej zbiorach przekazane zostały wycinkowo i fragmentarycznie. Czym tłumaczyć taki stan rzeczy. Może wynika on z obawy mnichów mogińskich przed ujawnieniem szerszemu ogółowi cennych skarbów, których są właścicielami. Obawy ich nie są bezpodstawne. O. Gerard Kowalski w przedmowie do "Katalogu Archiwum Opactwa Cystersów w Mogile" opisuje sytuację, jaka zaistniała po ogłoszeniu drukiem "Monografii opactwa". Wiele osób, pseudobibliofilów, pod pretekstem naukowych zainteresowań splądrowało archiwum i bibliotekę. W wyniku tych "wizyt" Monasterium utraciło cenne dyplomy, pieczęcie, rękopisy, druki itp. Obawa przed ponownym zachęceniem przypadkowych miłośników ksiąg do takiej właśnie działalności jest chyba silniejsza od chęci podzielenia się z innymi faktem posiadania cennych i rzadkich zbiorów. A może pokutuje życzenie wyrażone przez Sebastiana Kiełczewskiego w XVII wieku, aby wszelkie informacje dotyczące historii klasztoru były zachowane wyłącznie dla mnichów mogińskich. Kronikarz ten zastrzegł sobie, aby napisaną przez niego kronikę nie tłumaczono nigdy na język polski. Uważał, że pozostawiając ją w oryginale łacińskim, ograniczy odbiór jej treści do kręgu osób duchownych.

Powstanie biblioteki w klasztorze oo. Cystersów w Mogile było związane z funkcjami, jakie przyszło pełnić temu opactwu na przestrzeni wieków. Aby lepiej zrozumieć przyczyny, dla których mnisi dbali o swoją bibliotekę i zabiegali o jej rozwój, aby poznać przyczyny i motywy, dzięki którym zostali miłośnikami ksiąg i często po nie sięgali, należy spojrzeć na Monasterium¹ nie tylko jak na zgromadzenie osób duchownych, ale też jak na ośrodek życia naukowego i kulturalnego.

Zakon Cystersów, począwszy od XII wieku, był znany zarówno wśród duchownych, jak i osób świeckich. W ciągu wieków przyczynił się do rozwoju przemysłu i kultury rolnej. Był także inspiratorem rozwoju nauki i sztuki². Poświęcając wiele uwagi problemom nauki i nauczania, starał się

zabezpieczyć swoim bibliotekom wartościowe księgozbiory³. Cystersi dotrzymywali kroku ośrodkom szerzącym myśl twórczą i nowe prądy intelektualne. Klasztory ich powszechnie uznawano za znaczące dla rozwoju kultury. Wokół nich gromadzili się ludzie nauki i sztuki oraz znani politycy⁴.

W Polsce tego typu klasztorem cysterskim była Mogiła. Mogiński klasztor oo. Cystersów sprawował mecenat nad nauką i sztuką i do XVIII wieku był ważnym skupiskiem uozonych. Mnichom mogińskim nie były obce zajęcia naukowe i artystyczne. Niektórzy ojcowie zakonni byli absolwentami studiów teologicznych prowadzonych w Uniwersytecie Krakowskim np. Erazm Ciołek, Marcin Białobrzeski i Paweł Piasecki. Inni bracia kształcili się we własnym kolegium zakonu w Mogile⁵.

Reguła zakonu cystersów nakazywała ciągle doksztalcanie się mnichów i kultywowanie nauki jako jednego z ważniejszych obowiązków zakonnych. Obowiązek studiów, ze szczególnym naciskiem nałożył na cystersów papież Benedykt XII w roku 1335. Wcześniej jeszcze, bo w 1245 roku papież Innocenty IV zatwierdził utworzenie w Paryżu Kolegium św. Bernarda jako centralnego ośrodka kształcenia cystersów. Kolegium to w ciągu całego średniowiecza spełniało dla zakonu istotne znaczenie w zakresie nauki. Drugim ważnym ośrodkiem został w XV wieku Kraków. Na podstawie bulli papieskiej z 1401 roku, na prośbę króla polskiego Władysława Jagiełły, doszło do utworzenia Seminarium Cysterskiego przy Akademii Krakowskiej⁶. Tego też roku pierwsi cystersi podjęli studia teologiczne w Akademii Krakowskiej. Studium Cysterskie działało pod pieczęcią opata Mogiły, który zarazem posiadał władzę zobowiązania opactw leżących w obrębie państwa polskiego do kształcenia i zdobywania stopni teologicznych przez ich kleryków jedynie w Krakowie. Od XV wieku Kraków jako centrum kształcenia młodzieży cysterskiej był obok Paryża jedynym miejscem, gdzie mogły odbywać się powszechne studia cysterskie. Tylko te dwa ośrodki zdołały zachować charakter studium otwartego dla wszystkich.

Udostępnienie krakowskiego studium mnichom całego zakonu okazało się ważnym osiągnięciem XV wieku⁷. Wynikające z postanowień lat 1416-1417 związanie tego studium z klasztorami cysterskimi metropolii gnieźnieńskiej, magdeburskiej, ryskiej, ostrzechomskiej, praskiej, lwowskiej oraz z klasztorami działającymi na Śląsku, rozszerzyło wymianę myśli naukowej i korzystnie wpłynęło na szybszy rozwój intelektualny i kulturalny mogińskich mnichów⁸.

Ważną dla dalszego rozwoju Studium była także decyzja papieża Marcina V z 1429 roku. Ustanawiała ona opata mogińskiego sędzią, obrońcą i stróżem praw, przywilejów i majątności zarówno Akademii, jak i jej społeczności tj. profesorów i studentów. Będąc zaś konserwatorem praw Akademii, pełnił opat mogiński odpowiedzialną funkcję łącznika w zacieśnianiu stosunków między uczelnią a klasztorem⁹. Ponadto na podstawie przywileju papieża Klemensa VII z 1531 roku opat Mogiły uzyskał prawo zasiadania w katedrze krakowskiej między kanonikami.

Kontakty z Uniwersytetem przynoszące zakonowi w XV wieku wiele pożytku głównie w wymianie myśli i wspólnych rozważaniach filozoficzno-teologicznych, zaczęły się w następnym stuleciu rozluźniać. Po Soborze w Trydencie (1545-1563) prawie całkiem ustały i tylko nieliczni cystersi nadal studiowali w tej uczelni. Wydawane przez opata mogińskiego Erazma Ciołka¹⁰ polecenia, by z poszczególnych klasztorów wysyłać do Krakowa przynajmniej po jednym uczniu, nie zostały zrealizowane. O to samo zabiegali również jego następcy: Andrzej Dunin Spot¹¹ i Marcin Białobrzeski. Wyrażna poprawa nastąpiła dopiero po wizytacji Edmunda Cruce'a przeprowadzonej w drugiej połowie XVI wieku¹². Trwałym wynikiem tej wizytacji było utworzenie w 1580 roku polskiej prowincji cysterskiej. Po przeprowadzeniu wizytacji we wszystkich klasztorach cysterskich w Polsce Edmund Cruce zwołał kapitułę w Wągrowcu. Podczas jej trwania powstał zbiór reguł i obowiązków zakonnych, które znalazły się w

tw. statutach Edmunda Cruce`a. Statuty te miały być przechowywane w każdym archiwum klasztornym. Ustanowiono, że opat klasztoru ponosi odpowiedzialność za przechowywanie i udostępnianie tego dokumentu. Jeden z fragmentów statutu informował, że "na początku wielkiego postu wydawane zostaną zakonnikom książki z biblioteki, stosownie do uznania prezesa kapituły, które po przeczytaniu w całości zwrócą (...). W sali przyległej kościołowi (...) będzie podręczna biblioteczka z dzieł ascetycznych a przede wszystkim: Biblia, Katechizm, dzieła św. Bernarda, Reguła św. Benedykta z komentarzem, Martyrologium, Księgi zwane Usuum (zwyczajów) i Ordynarii (porządku zakonnego); te i inne do wspólnego czytania przeznaczone, będą do miejsca łańcuszkami przytwierdzone, by ich stamtąd nie brać"¹³. Rezultaty wizytacji Edmunda Cruce`a stały się jeszcze bardziej widoczne w XVII wieku, kiedy to 13 maja 1682 roku odbyła się, pod przewodnictwem Justyniana Bernarda Zaruskiego - opata sulejowskiego, kapituła w Mogile. Kapituła ta uchwaliła m. in. szczegółowe przepisy dotyczące archiwów i bibliotek klasztornych.

Wiek XVII przyniósł nowe rozwiązania w dziedzinie szkolnictwa cysterskiego. Już w 1604 roku wikariusz generalny zwrócił uwagę na fakt, że cystersi w Polsce nie posiadają wspólnego instytutu. Do tej pory mnisi musieli zdobywać wykształcenie w Akademii Krakowskiej względnie u jezuitów¹⁴. Nadmienić należy, że związki cystersów mogińskich z jezuitami datują się od końca XVI wieku. Prawie przez cały XVII wiek cystersi posyłałi swoich kleryków do kolegiów jezuickich w Poznaniu i Kaliszu. Oprócz tego znaczna część mnichów prowadziła we własnych klasztorach wykłady dla swoich alumnów z zakresu filozofii i teologii. Zdarzało się też, że sąsiadujące ze sobą klasztory, na mocy wspólnego porozumienia, gromadziły swoich uczniów w jednym z domów zakonnych, by tam dla wszystkich zainteresowanych prowadzić wykłady. Tego rodzaju studia, które dążyły

do uniezależnienia się od dotychczasowego centrum kształcenia cystersów posiadały w XVII wieku klasztory w Mogile, Pelplinie i Oliwie.

W klasztorze mogińskim szkoła filozoficzna dla młodzieży zakonnej została założona w 1647 roku. Mogińskie Studium Partykularne powstało z inicjatywy opata-komendarza¹⁵ Pawła Piaseckiego (1624-1649) i przetrwało z małymi przerwami aż do utworzenia w klasztorze mogińskim Studium Prowincjalnego w 1718 roku. Jedynie podczas wojen szwedzkich szkoła filozoficzna całkowicie zawiesiła swoją działalność¹⁶. Studium Partykularne bardzo szybko rozwijało się i wkrótce zaczęło brakować miejsc dla tych, którzy tu pragnęli zdobywać wiedzę. Przez cały okres swojej działalności cieszyło się wielką popularnością. Chociaż w dziedzinie szkolnictwa cystersi mieli swoje osiągnięcia (np. Studium Cysterskie przy Akademii Krakowskiej, Studium Partykularne w Mogile, cystersi moglińscy byli profesorami w Akademii Krakowskiej, prowadzili kursy filozofii i teologii w innych klasztorach cysterskich), to jednak myśl o założeniu własnego studium teologicznego była wśród mnichów nadal żywa. Została ona zrealizowana podczas kapituły w Wągrowcu w 1699 roku, na której postanowiono urządzić dwa seminaria w Wągrowcu i w Mogile.

Na początku XVIII wieku w klasztorze mogińskim doszło do utworzenia odrębnego seminarium teologicznego dla cystersów wszystkich polskich opactw¹⁷. Rozpoczynające swoją działalność tzw. Collegium Provinciale uzyskało m. in. prawa paryskiego Kolegium św. Bernarda, przynależnego do Sorbony. Kurs kolegium filozoficznego i teologicznego realizowany w Mogile trwał pięć lat, a absolwent owego seminarium mógł otrzymać tytuł doktora na tych samych warunkach, jak w Akademii Krakowskiej. Dla odbywania dysput i prowadzenia wykładów utworzono w południowym skrzydle klasztoru specjalną, obszerną salę, w której gromadzili się alumni cysterscy z różnych opactw, popisujący się swoją wiedzą

teologiczną. Kolegium to istniało do 1786 roku pod nazwą Collegium Provinciale względnie Collegium Generale¹⁸.

Klasztor w Mogile cieszył się szacunkiem i względami królów polskich. Opaci i ojcowie klasztoru w Mogile - jako ludzie pochodzący z rodów szlacheckich - mieli możliwość bezpośredniego kontaktu z przedstawicielami państwa polskiego. Stałymi gośćmi Monasterium byli m. in. Zygmunt I Stary, Zygmunt II August, Stefan Batory, Zygmunt III Waza, i Jan Kazimierz. Opaci mogilscy umieli również pozyskiwać dla siebie wielu zacnych mężów ze szlachty i arystokracji¹⁹. Często otrzymywał klasztor od królów, ważne dla utrzymania swej rangi, przywileje. Niektórym z opatów ozy braci zakonnych przypadał zaszczyt prowadzenia kancelarii królewskiej, jak też uczestniczenia w imieniu króla w rozmaitych misjach poselskich np. opat mogilski Stefan brał udział w koronacji Władysława Łokietka na zamku wawelskim w 1300 roku; natomiast Jan Stecker, również uczony opat Mogiły, sprawował liczne poselstwa od króla Władysława Jagiełły, a w tym także na Soborze w Konstancji w 1418 roku; zaś opat Marcin Białobrzeski był posłem ze strony króla i kościoła na XVI-wiecznych sejmach koronnych; z kolei opat Jan Dönhoff sprawował poselstwo od króla Jana III Sobieskiego do papieża Innocentego XI z listem królewskim i ohorągwią Mahometa - symbolem zwycięstwa Polaków nad wojskami tureckimi pod Wiedniem w 1683 roku²⁰.

Pierwsze większe księgozbiory w wielu państwach zlokalizowane były głównie w klasztorach. Dzieje ich ściśle łączyły się z historią kraju, jak również z przeobrażeniami dokonującymi się w łonie samego kościoła. Przeżywały swój rozkwit względnie zmierzch zgodnie z jego rozwojem czy upadkiem²¹. Szczególnie wiek XVII charakteryzował się dynamiką życia politycznego. W Polsce stulecie to wypełniały wojny szwedzkie i wojny z Turkami, konfederacje, debaty sejmowe, rokosze a nade wszystko procesy związane z ewolucją ustroju politycznego (przejście od demokracji szlachec-

kiej do rządów oligarchii magnackiej). W tym to okresie sieć bibliotek klasztornych pokrywała się w Polsce z siecią klasztorów. Zagęszczała się ona systematycznie przez całe XVII stulecie, chociaż od jego połowy coraz wolniej²². Wiele z tych bibliotek posiadało cenne księgozbiory np. dwie biblioteki oysterskie: jedna w Mogile a druga w Szczyrczu. Są one jedynymi w Polsce bibliotekami klasztornymi tego zakonu, którym udało się przetrwać do naszych czasów w swojej pierwotnej formie²³.

Cenna i bardzo interesująca jest biblioteka klasztoru oo. Cystersów w Mogile. Historia tej biblioteki od chwili założenia klasztoru, tj. od 1226 roku do wieku XVI jest prawie nieznaną. Trudno ją odtworzyć głównie ze względu na brak materiałów źródłowych. Stosunkowo najwięcej wiadomości o jej księgozbiornie i działalności posiadamy dopiero z trzech ostatnich stuleci tj. z XVIII-XX wieku²⁴. Dlatego też losy jej w pierwszych wiekach istnienia klasztoru mogą być przedstawione jedynie w sposób fragmentaryczny. Nie ulega jednak wątpliwości, że księgozbiór mogilski należał i należy do cenniejszych księgozbiorów klasztornych w Polsce. Wraz z archiwaliami tego starego opactwa, stanowi zabytek minionych epok²⁵.

Cystersi począwszy od XIV wieku, zgodnie z nałożonym na nich przez papieża obowiązkiem studiów, przywiązywali dużą wagę do kolekcjonowania zbiorów. Zamiłowanie do zbierania książek najpierw dla swoich prywatnych księgozbiorów, które potem trafiały drogą legatów do biblioteki klasztornej, było cechą charakterystyczną nie tylko dla zakonników z Mogiły²⁶. Przykładem mogą być prywatne księgozbiory duchowieństwa w parafiach podległych bezpośrednio władzy diecezjalnej w Nowej Górze. Mnisi mogilscy dbali o dobór odpowiednich tytułów do swojej biblioteki, nie ograniczając się jedynie do przypadkowych darowizn. Planowy zakup, jak i sprowadzanie potrzebnych egzemplarzy z innych krajów, śledzenie krajowego i zagranicznego rynku wydaw-

niczego łączyło się z działalnością cystersów w dziedzinie szkolnictwa i kultury.

Oprócz tego, że zabiegali o wartościowe pozycje dla swojego księgozbioru, to robili też wszystko, aby zabezpieczyć mu odpowiednie warunki przechowywania. Zaznajamiając się z pierwszymi planami budowy tego opactwa, zauważymy, że część pomieszczeń przeznaczona była na pracownię dla skrybów i iluminatorów, na składy ksiąg a także na salę biblioteczną. Warto też przypomnieć, że w planach budowy każdego z bogatszych opactw cysterskich uwzględniano po dwa krużganki. Wielki, będący główną arterią gmachu klasztornego i mniejszy zwany inaczej krużgankiem kopistów, skrybów czy przepisywaczy. Ponieważ był on częściowo odizolowany od ruchu klasztornego, mógł zapewniać skrybom spokój przy pracy. Wokół małego krużganku, oprócz oel dla skrybów, znajdowała się zawsze biblioteka klasztorna. W klasztorach cysterskich bywały często dwie biblioteki: jedna większa i druga mniejsza. Poza tą główną, wielką biblioteką mnisi mogli korzystać z mniejszej zwanej armariolum bądź armarium²⁷. Była ona składem ksiąg czytanych codziennie przez zakonników. W początkowym okresie służyła wyłącznie za magazyn do przechowywania ksiąg z zakresu kultu kościelnego. Równocześnie z powiększeniem liczby ksiąg przygotowywanych przez mnichów - kopistów armariolum znacznie wzbogaciło swoje zbiory, rozrastając się do rozmiarów prawdziwej biblioteki. W tym względzie także opactwo mogińskie miało swoje tradycje. W dobie romańskiej, rozbudowując swój klasztor cystersi powiększyli go m. in. o archiwum²⁸, armariolum i kalefaktorium²⁹. To ostatnie z wymienionych pomieszczeń, będące w klasztorze jedynym ogrzewanym w zimie miejscem, przeznaczono wyłącznie dla przepisywaczy ksiąg i uczących się zakonników. Do naszych czasów nie zachował się budynek z celami dla kopistów i iluminatorów ksiąg. Źródła podają, że już w XV wieku w Mogile nie było oddzielnych cel zakonnych³⁰. Czy klasztor posiadał inne pomiesz-

czenia przeznaczone wyłącznie dla skrybów nie wiadomo, wiadomo jednak, że w XV wieku w bibliotece klasztornej znaleźć można było wiele manuskryptów.

W tym też okresie biblioteka miała wspaniałego opiekuna i mecenasa. Był nim Jan Taczel z Raciborza, długoletni opat Mogiły³¹. Brał on aktywny udział w życiu zakonu, uczestnicząc m. in. w kapitułach generalnych w Citeaux³², skąd przywoził cenne kodeksy. Potrafił również zainteresować mieszczan krakowskich sprawami biblioteki klasztornej, uzyskując od nich fundusze na zakup książek. Większość zachowanych do dziś inkunabułów prawdopodobnie została sprowadzona do Monasterium za jego właśnie kadencji. Jest między nimi Biblia latina, dzieła św. Alberta Wielkiego, pisma św. Augustyna, św. Bonawentury, św. Bernarda z Clairvaux, św. Hieronima i Jakuba z Paradyża³³. Biblioteka Monasterium różnych miała opiekunów i mecenasów, różni też ludzie byli jej bibliotekarzami. Dzisiaj jest już trudno odtworzyć nazwiska tych mnichów, którzy sprawowali bezpośredni nadzór nad zbiorami. Niemniej, przeglądając nekrologi zakonników mogiłskich, można takie osoby odszukać. W tekście nekrologu, między wielu wymienionymi funkcjami pełnionymi w klasztorze przez danego mnicha, występuje czasami sformułowanie "bibliothecarius" bądź "Praefectus Bibliothecae". Przy większości nazwisk nie podano roku śmierci. Natomiast data dzienna i miesięczna zanotowana została z wielką skrupulatnością. Wśród nazwisk z tytułem "Prefekt Biblioteki" wymienić można: Benedykta Welca zmarłego 1 listopada, Tomasza Rayskiego zmarłego 18 czerwca, Roberta Widowskiego zmarłego 4 maja, Rohna zmarłego 24 kwietnia i mnicha Lipińskiego³⁴. "Nekrolog" mogiłski, z którego pochodzą wymienione wyżej nazwiska, został założony dopiero w XVII wieku. W miarę upływu stuleci systematycznie dopisywano doń nazwiska kolejnych zmarłych mnichów. Istniał wprawdzie jeszcze starszy, bo średniowieczny "Nekrolog", o którym wspomina w swojej kronice brat Mikołaj³⁵, lecz odszukać go nie sposób.

Zaginął bezpowrotnie a nie zachowały się z niego żadne odpisy. Nie został też wykorzystany przy sporządzaniu nowego, siedemnastowiecznego "Nekrologu". Dlatego też wiele nazwisk mnichów, a w tym mnichów-bibliotekarzy jest już dzisiaj nie do odtworzenia³⁶.

Wśród innych nazwisk zakonników, którzy w XV wieku byli opiekunami biblioteki, należy wymienić Fr. Jacobusa i Fr. Mathiasa. Koniec XV wieku i początek XVI to okres działalności innych dobrodziejów biblioteki mogińskiej między którymi byli: Nicolaus Crabus, Nicolaus Kokornak, Gromadzki, Andrzej Wroblowski, Pansenius, Wenceslaus Ubogi de Brodnia, Grzegorz z Szamotuł i Zygmunt Polak - scholar boloński³⁷.

Wracając jednak do problemu pomieszczeń klasztornych, wybudowanych z myślą o książce, jej produkcji i użytkowaniu, zadajemy sobie pytanie - jak wyglądały one przed nastaniem XVI wieku?

Historycy sztuki twierdzą, że dwie małe sale znajdujące się obok kapitułarza, od strony kościoła, stanowiły niegdyś jedno pomieszczenie oraz, że bardzo dawno przeznaczono tą obszerną i pięknie sklepioną salę na podręczny magazyn książek do użytku codziennego. Owo pomieszczenie między południowym ramieniem kościoła a kapitułarzem już w wiekach średnich zabezpieczono przed wpływem wilgoci i ognia. Zwano je "Armarium" lub "Tabularium", choć spełniało również funkcję archiwum konwentu. Dopiero w XVI wieku opat Marcin Białobrzeski wybudował nowe pomieszczenia specjalnie z myślą o archiwum klasztoru. Kamienne drzwi do tej sali zachowały się do dnia dzisiejszego a napis na nich umieszczony informuje: "Bursaria Monastery 1569". Także i dzisiejsza sala biblioteczna pochodzi z XVI wieku. Podanie dokładnej daty jej powstania jest niemożliwe, wiadomo jednak, że w 1538 roku opat Erazm Ciołek był w trakcie jej urządzania³⁸. Umiejscowiona została na pierwszym piętrze i konstrukcyjnie opiera się na murach północnych ka-

plie bliźnich³⁹. Możliwe, że była przebudowana w wiekach następnych. Bowiem wśród zapisków klasztornych zachowała się ciekawa informacja, z której wynika, że "w 1677 roku drzwi prowadzące do biblioteki z widoku kościelnego w tył przeniesiono"⁴⁰. W każdym razie jeżeli budowa biblioteki była zasługą nie tylko samego Erazma Ciołka, to już dekoracja tego pomieszczenia była bezspornie jego osiągnięciem. Erazm Ciołek, wielki humanista i bibliofil, doceniając talent jednego ze swoich mnichów tj. Stanisława Samostrzelnika⁴¹ zlecił mu wykonanie dekoracji malarskiej wnętrza biblioteki. Do dnia dzisiejszego gotyckie sklepienie tej sali zdobią świetnie zachowane freski. Polichromia Samostrzelnika wyróżnia się tym, że operując zaledwie trzema barwami, osiąga w sposób mistrzowski pełną harmonię między kompozycją kolorystyczną a geometryczną. Ponadto na ścianie naprzeciwko wejścia do biblioteki, ku chwale założyciela tej księżnicy został umieszczony napis: "Ad honorem et gloriam Omnipotentis Dei Fratribus suis ad utilitatem fr. Erasmus abbas fecit" (Ku czci i chwale Wszechmocnego Boga a na użytek braciom swoim sporządził brat Erazm opat"). Wewnątrz jasnej sali, na dwubarwnej płytkowej posadzce, stoją wzdłuż wysokich ścian, stare szafy biblioteczne. Dostosowane zostały one swoim wyglądem, stylem do architektury sali. W szafach umieszczono na górnych półkach miniaturowe modlitewniki i malutkie dzieła będące wspaniałymi przykładami sztuki typograficznej. Im niższa półka, tym formaty książek są większe. Na samym dole przechowywane są wyłącznie olbrzymie foliały oprawne w grube, ociągnięte skórą deski.

Erazm Ciołek, zakładając w klasztorze nową bibliotekę, wpisał się tym samym do historii naszej kultury. Nie bez wpływu na decyzję Ciołka o utworzeniu w klasztorze biblioteki była jego przyjaźń z Zygmuntem I Starym, Boną Sforza i Erazmem z Rotterdamu⁴². Przeniesienie biblioteki do nowo wybudowanej sali nad zakrystią wiązało się także z od-

świeżeniem i powiększeniem księgozbioru. Było to ważne, ponieważ do tej pory księgozbiór konwentu mogińskiego stanowił dla zakonników właściwie bibliotekę podręczną. Erazm Ciołek wzbogacił go nie tylko o dzieła teologiczne czy religijne, ale też o książki z rozmaitych dyscyplin naukowych. Ponadto zabiegał o darowizny możnych przyjaciół na rzecz swojej biblioteki i sam nabył dla niej wiele cennych rękopisów i druków. Rządy tego opata były punktem zwrotnym w dziejach biblioteki. Zaczęła ona przeżywać swój prawdziwy renesans i przekształcać się w warsztat pracy naukowej XVI-wiecznych cystersów-humanistów. Brak zgodności między autorami na temat: czy Erazm Ciołek założył nową bibliotekę w klasztorze, czy wybudował istniejącą obecnie salę biblioteczną, czy tylko przeniósł stary księgozbiór do tej właśnie sali wynika z braku dostatecznie przekonujących źródeł. Wiadomo jednak, że w XV w. klasztor uległ dwukrotnie poważnym pożarom w 1447 i w 1473 roku. W wyniku tych pożarów spłonęła większość dobytku cystersów. Klasztor długo nie mógł się podźwignąć z upadku⁴³. Dopiero opat Ciołek zdołał podnieść go z ruin i odbudować zewnętrznie, jak i wewnętrznie. Może dlatego zrodziło się przypuszczenie, że Ciołek mógł zbudować także nową bibliotekę. Opat ten znany był nie tylko ze swoich zamiłowań do zbierania książek, ale i z aktywnej działalności w celu podniesienia poziomu naukowego klasztoru. Był przyjacielem Erazma z Rotterdamu, a więc rozumiał renesans jako prąd obejmujący całokształt nowożytnych przemian w różnorodnych dziedzinach życia, ideologii i sztuki. Erazm Ciołek zapoznawał z ideą odrodzenia również cystersów w Mogile⁴⁴. Potwierdzeniem jego zasług jest krótki wierszyk zanotowany przez Sebastiana Kiełozewskiego w XVII-wiecznej kronice opactwa mogińskiego:

"Erazm nabył liczne dobra
lecz także i straty
przyniósł klasztorowi.
Komentował dogmaty
Był także humanistą i mężem nauki

Rozciągnął swój mecenat nad dziełami sztuki.
Potwierdzają to malowidła i architektura,
Kielichy i książki,
zniesiona w kościele klauzura"⁴⁵.

Kolejnym człowiekiem, który przyczynił się do dalszego rozwoju biblioteki był Marcin Białobrzeski. Znano go jako wybitnego humanistę o niezwykłym darze wymowy, posiadającego uniwersyteckie wykształcenie, między innymi z zakresu literatury i polityki. Uczony ten, a zarazem opat Mogiły, był nie tylko bardzo odcytany, ale i sam wiele pisał⁴⁶. Z jego osobą wiąże się autorstwo 19 dzieł, pośród których są pierwsze homilie katolickie w języku polskim. Był też autorem wielu książek na temat różnowierstwa. Pozostawił po sobie wiele zapisków na marginesach ksiąg⁴⁷. Marcin Białobrzeski przywiązywał ponadto dużą wagę do zbierania pamiątek narodowych z przeszłych wieków. Przechowywanie ich dla przyszłych pokoleń uważał za obowiązek każdego światłego człowieka. W tym celu wybudował we wschodnim skrzydle krużganku archiwum. A ponieważ należał do ludzi rozmiłowanych w księgach, wyróżniał w swojej pasji kolekcjonerskiej szczególnie kodeksy⁴⁸. Nie więc dziwnego, że wiele czasu poświęcał na gromadzenie księgozbioru, wzbogacając go rzadkimi dziełami. Podczas 26 lat pełnienia funkcji opata w klasztorze mogińskim systematycznie powiększał zawartość biblioteki, także pod koniec lat osiemdziesiątych XVI wieku zdołał skompletować prawie wszystkie wartościowe książki, jakie do tego czasu zostały wydane. "Wśród dzieł teologicznych i historycznych przez niego sprowadzonych przeważały edycje bazylejskie, kolońskie i antwerpskie"⁴⁹. Do dzisiaj z tak świetnej i bogatej kolekcji zachowało się jedynie 26 utworów. Przechowywane są one w oddzielnej sali wraz z archiwaliami klasztoru⁵⁰.

Marcin Białobrzeski, tak jak i Erazm Ciołek, był prawdziwym bibliofilem. Liczne zakupione przez siebie dzieła opatrywał własnym exlibrisem i superexlibrisem. Zarówno

książki Białobrzeskiego jak i Ciołka charakteryzowały się pięknymi oprawami ze skóry, na których wyciskano ich inicjały: M. B. bądź E. C. Ponadto przyozdabiano je wspinałymi brązowymi okuciami⁵¹.

Właściwie oprawy ksiąg u oystersów miały być bardzo proste. Reguła zakonna nakazywała skromność a nawet ubóstwo, również i w tym względzie. Kopiowane i oprawiane rękopisy w klasztorze w Citeaux były sporządzane według modelu wypracowanego w tym opactwie i nie odznaczały się pięknnością inicjałów, miniatur i innych elementów zdobniczych. Ponieważ ustawy zakazywały kolorować rękopisy, cała pomysłowość i fantazja mnichów musiała się ograniczyć jedynie do kształtów geometrycznych.

W rok po zakończeniu przez Marcina Białobrzeskiego zarządzania opactwem Mogiła była okupowana przez austriackiego pretendenta do korony polskiej, arcyksięcia Maksymiliana. Austriacki książę postanowił stąd właśnie rozpocząć szturm na Kraków. Swoich żołnierzy i konie zakwaterował w kościele, a sam zadomowił się w sali bibliotecznej, uważając ją za pokój gościnny godny swojego majestatu. Źródła potwierdzają, że w dniach 12 X do 22 XI 1587 roku mieszkał w bibliotece klasztornej⁵². Biblioteka mogilska nie poniosła jednak wówczas poważniejszych strat.

W trakcie upływu lat napływały do biblioteki nowe książki, chociaż równocześnie wiele z nich księżnica ta bezpowrotnie straciła. Niewielką liczbę zachowanych do dziś np. siedemnastowiecznych druków można wytłumaczyć niekorzystnymi, a nawet tragicznymi dla klasztoru wydarzeniami historycznymi. W latach 1655-1657 były to kilkakrotne napa-
dy Szwedów na klasztor, po których następowały akcje rabunkowe mienia klasztornego ze strony okolicznego chłopstwa. Wtedy to kościół, klasztor i dwór opatów zostały doszczętnie złupione. Po pierwszych próbach odbudowy klasztoru został on w 1657 roku, na rozkaz szwedzkiego komendanta Krakowa Wirtz'a, podpalony. W wyniku tego pożaru opactwo mogil-

skie wraz z zabudowaniami gospodarczymi całkowicie spłonęło. Nie wiadomo, jakie klasztorna biblioteka poniosła wówczas straty, chociaż Sebastian Kielczewski w swojej kronice pisze o plądrowaniu biblioteki w czasie najazdów szwedzkich. Kronikarz ten twierdzi, że pobyt Szwedów w 1656 roku zadał bibliotece mogińskiej niemały cios. Jednak w czasie poszukiwań w Szwecji zrabowanych polskich zbiorów nie natrafiono na zabytki z Mogiły⁵³.

Z kolei w XVIII wieku fatalne dla losów księgozbioru mogińskiego okazało się uruchomienie w Monasterium Collegium Provinojale. Założenie tego kolegium, zamiast powiększyć zasób biblioteki wpłynęło na jego gwałtowne zmniejszenie. Przyczyną tego było zabieranie przez wykładowców opuszczających to studium co cenniejszych ksiąg.

Jan Taczel z Raciborza, Erazm Ciołek i Marcin Białobrzescki mieli wspaniałego kontynuatora w dziele rozwoju biblioteki i jej księgozbioru w osobie opata - komendarza Pawła Piaseckiego (1624-1649), który był historykiem, mężem stanu oraz pisarzem i uczonym. Pozostawił po sobie ciekawie napisaną kronikę wydarzeń z końca wieku XVI i pierwszej połowy XVII wieku. Wydana została ona w Krakowie i Amsterdamie i uznana przez Joachima Lelewela za dzieło w pełni obiektywne⁵⁴.

W okresie działalności Piaseckiego nastąpił dalszy rozwój biblioteki, ściśle związany z uruchomieniem w Mogi-le Studium Partykularnego i napływem do klasztoru alumnów i profesorów z całej polskiej prowincji cysterskiej. Zgodnie z profilem tego studium biblioteka wzbogaciła się o liczne teksty i opracowania filozoficzne. Dobór odpowiedniej lektury dla uczących się tam kleryków zależał w znacznej mierze od wykładowców. Oprócz wykładowców mogińskich zatrudnionych było w studium filozoficznym również wielu mnichów z innych klasztorów cysterskich. Franciszek Kolberg z Oliwy i Melachiasz Kramski także z Oliwy wykładali w ostatnim dziesięcioleciu XVII wieku traktaty teologii

spekulatywnej. Natomiast zajęcia z zakresu filozofii i wymowy prowadził w latach czterdziestych tegoż stulecia Szymon Łosiecki. Ćwiczenia z wybranych zagadnień teologicznych należały do zakonnika mogińskiego Bartłomieja Proszowskiego a do Andrzeja Karpa należały w latach 1669-1670 zajęcia z retoryki⁵⁵.

Z XVII-wiecznym "Domus Mariae" bardzo silnie związana była postać Wawrzyńca Goślickiego, pisarza politycznego, mówcy i polemisty religijnego oraz opata Mogiły (1586-1601), Jana Kazimierza Dönhoffa - opata Mogiły (1669-1697) i Sebastiana Kielczewskiego - kronikarza. Wszyscy trzej poświęcili dużo pracy aby utrzymać bibliotekę na wysokim poziomie⁵⁶. Wiek XVII charakteryzował się również ścisłą współpracą cystersów mogińskich z jezuitami z Poznania i Kalisza w dziedzinie szkolnictwa. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w charakterze księgozbioru. Związawszy się z jezuitami przejęli cystersi ich naukę. Dość długo w działalności cystersów widoczne były ich wpływy⁵⁷. W tym to właśnie okresie biblioteka mogilska wzbogaciła się o szereg dzieł autorów jezuickich. Pojawienie się pism jezuickich w bibliotece w Mogile było związane również z kontaktami z Uniwersytetem Krakowskim, który przejął w początku XVII wieku nowe prądy w teologii np. tomizm. Treść ksiąg zgromadzonych w XVII-wiecznej bibliotece oo. Cystersów świadczy o zainteresowaniach ówczesnych mnichów, ich horyzontach myślowych i stosunku do zmian dokonujących się w kościele a mających swe źródło w reformacji. Siedemnastowieczni mnisi mogińscy oprócz ksiąg w języku polskim o treści kaznodziej-skiej i ascetycznej dysponowali polskimi księgami polemicznymi. Polemizowały one głównie z założeniami kościoła Rzym-skokatolickiego i programem nowej wiary głoszonej przez różnowierców. W okresie kontrreformacji bacznie śledzili poczynania heretyków i gromadzili na ten temat literaturę. Utrzymując bliskie kontakty z jezuitami, będącymi wówczas awangardą katolicyzmu, stojącymi na czele walki z reforma-

cją, cystersi doskonale musieli znać głoszone przez autorów-heretyków poglądy i wydawane przez nich dzieła. Tym bardziej, że zdawali sobie sprawę, iż reformacja była ruchem racjonalistycznym a jej czołowi przedstawiciele - przeciwnikami świątymi. W bibliotece posiadali wówczas cystersi m. in. takie dzieła, jak: "Gratis plebański" J. Brosciusa, "Zawstydzenie Nowych Arianów" P. Skargi, "Apollogię przeciwko Luteranom ..." A. Wargockiego i "Politykę Bożą" F. Willegasa⁵⁸.

Biblioteka mogilska, tak jak i inne biblioteki klasztorne, gromadziła dzieła głównie teologiczno-religijne oraz z zakresu szeroko pojętej humanistyki. Nie brakowało nigdy druków o treści prawniczej, filozoficznej, historycznej oraz z dziedziny literatury klasycznej. Istniały zresztą przepisy zakonne, które dokładnie określały jakiego rodzaju książki należy gromadzić⁵⁹. Wymieniały one przede wszystkim rękopisy liturgiczne takie jak: mszały, psalterze, lekcjonarze, antyfonarze, graduały i hymnarze, ponadto biblie, reguły św. Benedykta.

Biblioteka Monasterium wskazuje na zamięrowanie mniichów do pracy naukowej i nie małe ich na tym polu osiągnięcia. Już w XIV wieku pojawili się w Mogile uczeni zakonnicy piszący traktaty teologiczne np. Jan Wartinberg. W wieku tym, gdy duchowieństwo diecezjalne interesowało się głównie książką prawniczą, biblioteki klasztorne gromadziły przede wszystkim dzieła z zakresu teologii. Wyraźną sympatią darzono w Mogile dzieła św. Tomasza z Akwinu⁶⁰. Przyczynił się do tego Jan Szczekna (przełom XIV i XV wieku), który w tym właśnie duchu kształcił cystersów. Mistrz Jan jako jeden z organizatorów Wydziału Teologicznego w Akademii Krakowskiej i jako pierwszy w niej tomista zaznajamiał studentów z nowymi prądami w teologii katolickiej. Także obecność dzieł Jana Gersona pozwala przypuszczać, że cystersi polscy po zakończeniu Soboru w Konstancji od 1418 roku aktywnie włączyli się w idee odnowy życia kościelnego.

Wskazywać na to może również późniejsza działalność profesora Akademii Krakowskiej, Jakuba z Paradyża. Jako wybitny filozof i teolog wywierał duży wpływ na kształtowanie umysłowości mogiłskich mnichów. Zamieszkiwał "Domus Mariae" i działał tam od 1422 roku, chociaż z cystersami złączył się już w 1402 roku. W 1442 roku opuścił Akademię Krakowską i konwent mogiłski. W tym też okresie zwracał uwagę swoich przełożonych i duchowieństwa na konieczność reformy w kościele w duchu doktryny koncyliarnej⁶¹. W bibliotece mogiłskiej wśród wielu rękopisów zachowała się pewna ich ilość z XV wieku a w tym również dwa tomiki traktatów Jakuba z Paradyża.

W omawianym okresie biblioteka mogiłska posiadała księgozbiór zbliżony do księgozbiorów bibliotek naukowych, chociaż należy stwierdzić, że w wieku XVI i XVII biblioteki klasztorne rzadko bywały warsztatami pracy naukowej. Na taki profil wpłynęła w dużej mierze działalność pedagogiczna cystersów i fakt założenia w klasztorze studium filozoficznego. Biblioteka posiadała bogaty zbiór książek rękopiśmiennych i drukowanych, który trudno jednoznacznie określić jako zbiór naukowy. W okresie tym nie spotykamy się jeszcze ze specjalizacją księgozbiorów zakonnych. Reprezentowały one raczej różnorodne dyscypliny: teologię, filozofię, prawo, medycynę, astronomię, astrologię i inne. Były to głównie książki autorów obcych pisane w języku łacińskim. Wśród nich zachowało się stosunkowo niewiele dzieł autorów polskich i to niezależnie od tego czy były pisane w języku polskim czy po łacinie. "Światlejsze duchowieństwo polskie długo nie było przekonane do języka polskiego w teologii. Dlatego też w księgozbiorach klasztornych przeważa pod każdym względem książka obca nad polską"⁶². Analogiczna sytuacja zaznaczyła się w księgozbiorze mogiłskiego konwentu oo. Cystersów. Z okresu średniowiecza zachowały się w Monasterium głównie inkunabuły i kilkanaście rękopisów z XV wieku. Mogiła posiada jednak interesujący zbiór druków z tego

wieku. Zgromadziła prawie wszystkie ważniejsze wydawnictwa europejskie z początkowego okresu sztuki typograficznej. W skład ich wchodziły wydawnictwa z oficyn Augsburgu, Bolonii, Brukseli, Dijonu, Esslingen, Kolonii, Krakowa, Mediolanu, Norymbergi, Rzymu, Wenecji i Wrocławia⁶³.

W wieku XV żyło w Jasnej Mogile wiele osób, które swoją działalnością podnosiły rangę klasztoru jako ośrodka kultury i dla których biblioteka była podstawą ich pracy twórczej. Na uwagę zasługiwałby Jerzy z Sambora. W XV wieku pisał on ozdobne kancjonały i wielkie antyfonarze, wzbudzając swoją pracą podziw współbraci. Ponadto sam przepisywał wiele ksiąg. Był mistrzem w sztuce iluminowania ksiąg choralnych. Nauczył się tego za granicą, przypatrując się pracy iluminatorów w wielu różnych klasztorach. Podróże swoje z Polski do Francji odbywał głównie w celu przekazywania podatków zakonnych, do których wobec macierzystego klasztoru w Citeaux były zmuszone pozostałe opactwa cystersów. Po drodze zaglądał wszędzie tam, gdzie można było nabyć interesujące księgi. W ten sposób zakupił dla swojego klasztoru wiele wartościowych woluminów, wśród których znalazła się "Glossa" Mikołaja z Lyry i "Additiones" Pauli Burgiensis⁶⁴. Najcenniejszą zdobyczą brata Jerzego z tych podróży okazała się jednak umiejętność iluminowania ksiąg. Posiadaną wiedzę i umiejętności przekazywał brat Jerzy innym mnichom w Mogile.

Brat Nicolaus - "fr. Nicolaus piotor" pomagał Jerzemu z Sambora w iluminowaniu ksiąg. Znany był z ozdobnego pisma i pracy nad zdobnictwem wielu ksiąg, w tym antyfonarzy a zwłaszcza kancjonałów (ok. 1460-1474 r.). Zasiąnął również dzięki pracom malarskim przy dekoracji wnętrza kościoła św. Bartłomieja, stojącego naprzeciw mogińskiego kościoła oo. Cystersów⁶⁵. Ciekawą postacią był wspomniany już brat Mikołaj, kronikarz konwentu mogińskiego. Nie tylko spisał on po raz pierwszy historię Monasterium od chwili założenia do roku 1506, lecz był także bibliofilem.

Świadczyć o tym może fakt, że w swojej kronice przytacza bardzo dokładne opisy dzieł, które wówczas znajdowały się w bibliotece. Próbował też czasami wyjaśniać napotkane w księgach zapiski prowienienicyjne⁶⁶.

Wybitną postacią był również Stanisław Samostrzelnik, iluminator modlitewników Zygmunta I Starego i Bony Sforza (ok. 1533-1538 r.) oraz mszału i ewangeliarza biskupa Piotra Tomickiego. Ilustrował też żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich i księgę rodu Szydłowieckich. Swoje miniatury ozdobił często polskim orłem. Był ponadto mistrzem znanym z licznych prac artystycznych np. polichromia w sali biblioteki oo. Cystersów w Mogile. Wspaniałe miniatury mistrza Stanisława oglądać można nie tylko w Mogile lecz i w muzeach Londynu, Monachium, Mediolanu i Leningradu. Wokół Samostrzelnika zgromadziły się osoby przejmujące od niego wiedzę z zakresu technik malarskich oraz manierę artystyczną. Był on główną postacią w tzw. mogińskiej szkole malarско-iluminatorskiej⁶⁷. Kontynuował niemałe już wówczas tradycje i osiągnięcia tego klasztoru w dziedzinie iluminowania ksiąg, dopisując swoje nazwisko do innych zasłużonych na tym polu braci mogińskich, wśród których byli wyżej wymienieni brat Mikołaj i Jerzy z Sambora oraz bracia: Ludwik, Krzysztof, Arnold i Wawrzyniec. Tak więc nie bez powodu starano się wyodrębnić wśród wielu szkół malarstwa miniaturowego w Polsce tzw. szkołę mogińską⁶⁸.

Księgozbiór mogiński rozrastał się z roku na rok. Częste wyjazdy opatów mogińskich na kapituły generalne do Citeaux również wzbogacały jego liczebność. Z Citeaux przywożono ciekawe rękopisy i pierwsze druki. Należy też przypomnieć, że klasztor w Citeaux jako pierwszy wypracował dla cystersów indywidualny wzór kopiowania ksiąg. Według tego wzoru kopiowano książki w macierzystych klasztorach cysterskich poszczególnych państw. Każde opactwo macierzyste miało za zadanie a nawet za obowiązek zaopatrywanie swoich filii w książki własnej produkcji. Jednak żaden z woluminów

skopiowanych w macierzystym opactwie lubińskim nie zachował się w Mogile⁶⁹.

Ponieważ z książką łączy się zawsze sprawa papieru i piapierni, więc na zakończenie kilka uwag na ten temat. W Mogile piapiernia powstała już za czasów opata Jana Taczela z Raciborza (1493-1503). Dopiero jednak w roku 1502, gdy mieszczanie krakowscy: Fryderyk Szylling i Baltazar Behem ulokowali w niej swoje kapitały, piapiernia rozbudowała się na większą skalę. Za rządów opata M. Białobrzeskiego piapiernia była już dużym zakładem zatrudniającym oprócz piapiernika, czterech czeladników. Produkowała wysokiej jakości papier a jej dalszy rozwój był w znacznej mierze osiągnięciem opata P. Piaseckiego. On to uporządkował, u-nowocześnił i podniósł rangę zakładu mogińskiego. OO. Cystersi z Mogiły byli w XVII wieku właścicielami jednej z największych wówczas w Europie piapierni. W dużych ilościach eksportowali doskonały papier, głównie do państwa Moskiewskiego, na Węgry, do Siedmiogrodu, Mołdawii i na Wołoszozynę⁷⁰. Niektóre rękopisy, przechowywane do dziś w archiwum klasztornym, sporządzone zostały na papierze z własnego warsztatu. Znakiem rozpoznawczym są filigrany tej piapierni, przedstawiające infułę i pastorał - insygnia władzy opackiej. Mogińskie znaki wodne można łatwo zidentyfikować, gdyż obrazują zawsze jedną z figur herbowych: Habdank, Grzymała, Łabędź lub Odrowąż, wkomponowaną w kartusz, którego głównymi elementami są insygnia władzy opackiej⁷¹.

PRZYPISY

1. Opactwo oo. Cystersów w Mogile zwano również "Domus Mariae", Monasterium, Tumba Mortuorum bądź Jasną Mogiłą, jako dosłowne tłumaczenie z łaciny "Clara Tumba". W wiekach średnich stosowano też określenia: Mogila sive Tumba, Moghila, Mogyla, Mokyla, Mugila, Mogola, Mogil, Mogla.

2. K. Estreicher; Kraków. Przewodnik dla zwiedzających. Miasto i jego okolice, Kraków 1938, s. 321-322.
3. A. Ciesielski; Materiały archiwalne do dziejów bibliotek w Wielkopolsce (biblioteki klasztorne Cystersów), "Roczniki Biblioteczne" 1964, r. 8 z. 3/4, s. 457-462.
4. J. Kłoczowski; Prowincja polska Cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu w XV wieku (w:) Polska w świetle. Studia z dziejów kultury polskiej. Warszawa 1972, s. 184, 191.
5. 750 lat opactwa Cystersów w Mogile, "Słowo Powszechne" 1972, nr 117, s. 1.
6. D. Kuś; Jakub z Paradyża - Tractatus de contractibus (w:) Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia, Warszawa 1974, T. 2 cz. 2, s. 73.
7. J. Kłoczowski; Prowincja polska Cystersów ..., s. 184, 188. Powstanie krakowskiego Studium Cysterskiego zatwierdziła bulla papieska już w 1401 roku lecz dopiero w 1417 roku, po udostępnieniu go całemu zakonowi a nie tylko cystersom polskim, zyskuje Studium swoją popularność.
8. Tamże ..., s. 188.
9. W. Łuszczykiewicz ; Wieś Mogiła przy Krakowie, jej klasztor cysterski, kościółek farny i kopiec Wandy, "Biblioteka Krakowska" 1899, T. 10, s. 19.
10. Erazma Ciołka - opata mogińskiego (1522-1546) i biskupa Laodycejskiego nie należy mylić z jego kuzynem Erazmem Ciołkiem - biskupem płockim (1474-1522). Opat mogiński pochodził z mieszczańskiego rodu bogatych krakowskich mydlarzy. Zob. też A. Ciesielski: Opactwo mogińskie. O tym jak Ciemna Mogiła zajaśniała blaskiem wielowiekowej chwały, Kraków 1948, s. 14 (maszynopis powiel.).
11. Nazwisko opata mogińskiego Andrzeja Dunina pisze się Szpot, chociaż czasami spotykamy się z formą Szpot. Zawsze jednak chodzi o tę samą osobę. Andrzej Dunin nazywał się Szpot o czym wspomina w tłumaczeniu kroniki mogińskiej S. Kiełczewskiego oysters o. Bonawentura.
12. J. Kłoczowski; Zakony męskie w Polsce w XVI do XVIII wieku (w:) Kościół w Polsce, Kraków 1966, T. 2, s. 502-503.
13. Z. Chodyńska; Cystersi w Polsce (w:) Encyklopedia Kościelna, Warszawa 1873-1933. T. 3, s. 581-583, 585.
14. H. Z. Leszczyński; Z dziejów Kolegium Prowincjalnego Cystersów w Mogile (w:) Dzieje teologii katolickiej w Polsce, Lublin 1975, T. 2, s. 418-419.

15. W 1586 roku opactwo zostało zamienione na komendanturę. Opaci byli wybierani na ten urząd odgórnie z polecenia króla, spośród dostojników kościelnych. Każdy opat musiał być zatwierdzony przez króla. Od tej też pory opat stawał się komendantem klasztoru i w odróżnieniu od opatów zakonnych (wybieranych przez samych cystersów) nazywano go komendarzem lub komendatariuszem.
16. H. Z. Leszczyński; Z dziejów Kolegium ..., s. 419-420.
17. W publikacji H. Z. Leszczyńskiego; Z dziejów Kolegium... oraz w Monografii opactwa Cystersów ... jest podane, że Studium Prowincjale powstało w 1718 roku względnie ok. 1718 roku, natomiast W. Łuszczkiewicz; Wieś Mogiła przy Krakowie ... oraz S. Tomkiewicz; Mogiła ... podają, że Studium to powstało dokładnie w 1708 roku.
18. Nazwa Kolegium Prowinojalne lub Studium Prowincjalne jest ściśle związana z obszarem, z którego kolegium to przyjmowało do siebie alumnów na naukę. Bowiem Collegium Prowincjale było przeznaczone dla mnichów całej polskiej prowincji cysterskiej. Dlatego też w źródłach archiwalnych spotkać można inną nazwę tego studium a mianowicie Collegium Generale czyli głównego kolegium cystersów polskich.
19. W. Łuszczkiewicz; Wieś Mogiła przy Krakowie ... s. 52. Zob. też Mogiła. Monografia opactwa Cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w roku 1864 pięćdziesiąt lat istnienia Akademii Krakowskiej poświęcona przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie, Kraków 1867, s. 18.
20. Opactwo Cystersów w Mogile. Przewodnik po klasztorze dla pielgrzymów i turystów, Nowa Huta 1972, s. 41-42.
21. W. A. Pabin; Bibliografia piśmiennictwa o polskich bibliotekach kościelnych za lata 1901-1965, "Studia Theologica Varsoviensia" 1970, R. 8 nr 2, s. 349-368.
22. H. E. Wyczawski; Kościelne zbiory biblioteczne (wiek XVI-XVIII) (w:) Dzieje teologii katolickiej w Polsce, Lublin 1975, T. 2 cz. 1, s. 532.
23. H. Z. Leszczyński; Z dziejów Kolegium ... s. 440.
24. W archiwum mogińskim według "Katalogu Archiwum Opactwa Cystersów w Mogile" opracowanego przez Kazimierza Kaczmarczyka i wydanego w Krakowie w 1919 roku, znajduje się kilka dokumentów dotyczących biblioteki. Wymienione dokumenty obejmują jednak tylko wiek XVIII, XIX i częściowo XX. Są to głównie katalogi i spisy ksiąg z 1743, 1772, 1810 roku oraz akta dotyczące biblioteki klasztornej, akta dotyczące układania katalogów zakonnych według schematu diecezji krakowskiej, dokumentacja prenumeraty czasopism itp. Wykaz ten nie uwzględ-

nia dwóch ksiąg inwentarzowych z 1664 i 1668 roku, w których to znajdują się spisy ksiąg należących wówczas do biblioteki.

25. Oceny wartości księgozbioru mogińskiego można dokonać na podstawie istniejących już opracowań tj.:
- 1) K. Kaczmarczyk, G. Kowalski: Katalog Archiwum Opactwa Cystersów w Mogile. Kraków 1919.
 - 2) F. Piekosiński, E. Janota: Diplomata Monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam. Kraków 1865.
 - 3) G. Kowalski; Katalog inkunabułów biblioteki opactwa mogińskiego oraz katalog inkunabułów biblioteki klasztoru cysterskiego w Szczyrzcycu. Kraków 1915.
 - 4) K. Piekarski: Uwagi i uzupełnienia do katalogu inkunabułów mogińskich. Exlibris 1924 T. 3.
 - 5) K. Piekarski: Polonika XVI w. w bibliotece opactwa mogińskiego. Silva Rerum 1927 T. 3.
- oraz na podstawie analizy inwentarzy klasztornych zawierających spisy ksiąg umieszczonych między spisami innych dóbr klasztoru lub na podstawie analizy samych inwentarzy bibliotecznych (sporządzone były one w lutym 1664 roku, w sierpniu 1669 r., w 1743 r., 1772 r., w kwietniu 1810 r., w 1874 r. - sporządzone przez urzędową komisję inwentaryzacyjną). Bardzo ważnym źródłem jest ponadto istniejący obecnie w bibliotece klasztornej kartkowy katalog alfabetyczny zbiorów mogińskich. Zob. też K. Kaczmarczyk; Rewizja bibliotek klasztorów krakowskich w 1810 roku, "Przegląd Biblioteczny" 1909, R. 2, s. 182-190.
26. J. Kracik; Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa w XVII-XVIII wieku, "Archiwa Biblioteki Muzea Kościelne" 1976, R. 32, s. 255. Zob. też H. E. Wyczawski; Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI wieku, "Polonia Sacra" 1953/54, R. 6 z. 2, s. 114-142 i "Polonia Sacra" 1955, R. 7 z. 1, s. 27-68, z. 2, s. 159-173.
27. Monografia opactwa ... s. 45.
28. Z przedmowy do "Katalogu Opactwa Cystersów w Mogile", Kraków 1919, s. XXII.
29. (A. Ciesielski); Opactwo mogińskie. O tym jak Ciemna Mogiła zajaśniała blaskiem wielowiekowej chwały, (Kraków) 1948, s. 27-28, 34 - maszynopis powiel.
30. W. Łuszczkiewicz; Wieś Mogiła przy Krakowie ... s. 43, 49-50.
31. K. Hoszowski; Obraz życia i zasług opatów mogińskich, Kraków 1867, s. 28-29. Zob. też K. Hoszowski, Przyczynek do dzieła o opatach Cystersów w Mogile pod Krakowem, Kraków 1919.

32. Citeaux to miejscowość nad rzeką Vouge, we wschodniej Francji, leżąca w pobliżu miasta Dijon, w Burgundii. W Citeaux znajdował się pierwszy klasztor cysterski założony w 1098 roku przez Roberta z Molesmes a skasowany przez Wielką Rewolucję Francuską (1789-1799). Łacińska nazwa klasztoru w Citeaux brzmi Cistercium, stąd też wzięła się nazwa zakonu cystersów.
33. H. Z. Leszczyński, Z dziejów Kolegium ... s. 442.
34. Liber Mortuorum Omnium Patrum Fratrumque ordinis nec non Parentum, Confratrum, Sororum, Benefactorum hujus Ordinis Cisterciensis (Archiw. Mogil. sygn. 858). W nekrologu tym przy wielu nazwiskach nie został podany rok śmierci. Wymienieni mnisi - bibliotekarze przy swoich nazwiskach w nekrologu nie posiadają również roku zgonu.
35. Brat Mikołaj z Krakowa (1437-1505 lub 1506) był bibliofilem i kronikarzem mogiłskim. Napisał kronikę klasztoru mogiłskiego, w której zawarł m. in. szereg lakonicznych opisów wydarzeń historycznych. Dokładnie jednak zanotował dzieła, które były w bibliotece w Monasterium. O dokładności opisu poszczególnych ksiąg świadczą też objaśnienia zapisków prowienienicyjnych, znajdujących się na ich kartach. Kronikę swoją systematycznie uzupełniał przez całe życie, doprowadzając ją do czasów sobie współczesnych. Zob. też Mikołaj z Krakowa. Kronika opatów mogiłskich. 1504 z kopiariuszem dokumentów klasztoru i zapiskami z 1617 roku (mikrofilm) Bibl. Czart. sygn. 3061 IV.
36. W. Kętrzyński; Excerptae Libro mortuorum monasterii Mogilensis Ordinis Cisterciensis (w:) Monumenta Poloniae Historica 1892, T. 5, s. 806.
37. Z przedmowy do "Katalogu inkunabułów biblioteki opactwa mogiłskiego ..." s. IV.
38. W poszczególnych opracowaniach mamy następujące stwierdzenia: 1) S. Tomkiewicz; Mogiła (w:) Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej, Kraków 1906, T. 2, s. 133-193. - "1538, Erazm Ciołek udekorował a może zbudował salę biblioteczną na pierwszym piętrze nad kaplicami bliźniemi północnymi ... 1559-1586, Marcin Białobrzęski zrestaurował klasztor ... wzbogacił i uporządkował bibliotekę klasztorną ...". Zob. też Monografia ... s. 103, 2) Monografia ... s. 98 "... założył nową bibliotekę (E. Ciołek) w klasztorze wzbogacając ją dziełami rozmaitej treści i urządzając w wielkiej sali na piętrze, która dotychczas nazwę biblioteki nosi", 3) K. Hoszowski, Obraz życia i zasług opatów ... - "... (E. Ciołek) założył nową Bibliotekę ... ", 4) M. Dembowska-Wodzinowska. Biblioteka ojców Cystersów ... "Księgozbiór ten ... mieści się w pięknej sali,

wybudowanej w XVII w. przez ... Erazma Ciołka", 5) H. Z. Leszczyński, Z dziejów Kolegium ... - "w samej Mogile przeniósł on (E. Ciołek) bibliotekę do nowo wybudowanej, obszernej sali ...".

39. Kaplice bliźniacze znajdują się w kościele między prezbiterium a zakrystią. Na ich ścianach spoczywają sklepienia krzyżowo-żebrowe będące zarazem podstawą znajdującej się o piętro wyżej biblioteki.
40. Monografia opactwa ... s. 68.
41. Czasami zamiast pełnego brzmienia: Stanisław Samostrzeźnik spotykamy się z formą: brat Stanisław lub Stanislaus de Mogiła.
42. Z przedmowy do "Katalogu inkunabułów biblioteki opactwa mogińskiego ..." s. IV, V.
43. S. Tomkiewicz; Mogiła (w:) Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej, Kraków 1906, T. 2, s. 141.
44. K. Hoszowski; Obraz życia ... s. 31-34.
45. Sebastian Kiełczewski (1623-1683) był jednym z XVII wiecznych mnichów mogińskich, który szczególnie dbał o zbiory biblioteczne. Był autorem napisanej po łacinie Kroniki opactwa oo. Cystersów z Jasnej Mogiły ("Historiae monasterii Clarae Tumbae cum serie abbatum et fratrum"), zawierającej końcowy obraz życia opata Andrzeja Dunina Spota oraz wykaz braci za jego opactwa, a ponadto żywoty opatów: M. Białobrzeskiego, W. Goślickiego, P. Woźuckiego i część żywotu Jana Węzyka. Przekładu "Kroniki opactwa ..." z łaciny na język polski podjął się o. Bonawentura, cysters mogiński zajmujący się obecnie archiwum konwentu. S. Kiełczewski był również autorem pracy "Series priorum Clarae Tumbae ..." zawierającej zyciorysy opatów od 1522 roku i dziarsz ważniejszych wydarzeń historycznych lokalnych i krajowych z lat 1644-1681. Przytoczony wiersz o E. Ciołku pochodzi z przekładu "Kroniki opactwa ..." dokonanego przez o. Bonawenturę (rękopis tego tłumaczenia znajduje się w Mogile).
46. K. Hoszowski; Obraz życia ... s. 37-57.
47. S. Tomkiewicz; Mogiła ... s. 190.
48. Opactwo Cystersów w Mogile ... s. 23, 25.
49. H. Z. Leszczyński; Z dziejów Kolegium ... s. 442.
50. M. Dembowska-Wodzinowska; Biblioteka ojców Cystersów w Mogile, "Przegląd Biblioteczny" 1946, R. 14, s. 118.
51. E. Chwalewik; Exlibrisy polskie XVI-XVII wieku, Wrocław 1955, s. 30-31, 56, 60.

52. Monografia opactwa ... s. 17-18.
53. Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji, Kraków 1914, (przedmowa E. Barwińskiego) s. IX, zob. też K. Hoszowski; Obraz życia ... s. 101.
54. Opactwo Cystersów w Mogile, s. 44.
55. H. Z. Leszczyński; Z dziejów Kolegium ... s. 419-420.
56. S. Tomkiewicz; Mogiła ... s. 133-193.
57. Z. Chodyński; Cystersi w Polsce (w:) Encyklopedia Kościelna, Warszawa 1873-1933, T. 3, s. 580, zob. też H. Z. Leszczyński; Z dziejów Kolegium ... s. 417.
58. Dzieła te nie zachowały się w zbiorach biblioteki oo. Cystersów w Mogile, chociaż można stwierdzić, że w XVII wieku tam się znajdowały. Stwierdzenie to można było wyrazić dopiero po dokładnej analizie inwentarzy klasztornych z 1664 i 1668 roku oraz po ustaleniu roku wydania zinwentaryzowanych w nim ksiąg.
59. Reguła zakonna zabraniała mnichom zbierania i pisania poezji. Uchwałą kapituły z roku 1199 jeden z cystersów został ukarany właśnie za pisanie wierszy. Zob. też Monografia opactwa ... s. 48.
60. D. Kuś; Jakub z Paradyża - Traotatus de contractibus ... s. 86.
61. Tamże ... s. 77.
62. A. Ciesielski; Opactwo mogiłskie ... Zob. też H. E. Wyczawski; Kościelne zbiory biblioteczne ... s. 538.
63. A. Ciesielski; Opactwo mogiłskie ... s. 12.
64. Z przedmowy do "Katalogu Archiwum Opactwa Cystersów w Mogile".
65. W. Żabiński; Przewodnik po okolicach Krakowa z mapą, Kraków 1947, s. 64-65.
66. W. Kętrzyński; Chronicon Monasterii Claratumbiensis Ordinis Cisterciensis auctore Fratres Nicolao de Cracovia, (w:) Monumenta Poloniae Historica, Kraków 1893, R. 6, s. 430.
67. 750 lat Opactwa Cystersów ... s. 1-2.
68. Z przedmowa do "Katalogu Archiwum Opactwa Cystersów w Mogile" s. VIII.
69. H. Z. Leszczyński; Z dziejów Kolegium ... s. 441.
70. W. Budka; Papiernie w województwie krakowskim według rejestru poborowego z 1595 roku, "Silva Rerum" 1930, z 8/9, s. 147. Zob. też W. Budka; Początki papiernictwa krakowskiego, "Przegląd Papierniczy" 1948. R. 4,

s. 26 i W. Budka; Z dziejów papiernictwa krakowskiego XVII wieku (w:) Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu, Warszawa 1960, s. 484.

71. J. Siniarska-Czaplicka; Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku, Wrocław 1969, s. 9, 14-15.